

որովհետեւ աշուղը աւելի քարոզիչ է քան բանաստեղծ։ Տաղերից բաւական թուով, մինչև նոր և նորագոյն աշուղների մեծագոյն մասը (տեղ-տեղ 'ի բաց չառած և վերոյիշեալ աշուղները) պէտք է կարգուին այս կարգը։

Երբորդ կարգին պատկանողներն աւելի նորերուէն են, մէկ էլ այն աշուղները, որոնք անշնորհք լինելուց ջուկ, թոյլ են վերաբերում գործին։ Ոչ աշուղական արուեստը գիտեն, ոչ էլ ընդունակ են իրենց միտքը արտայայտելու։ Կարգում ես մի ամբողջ երգ, չը գիտես ինչ է ուղում ասել, ոչինչ չես հասկանում։ Աչքդութեան այդ անկումը առաջ է դալիս նրանից, որ այժմեան սկսնակ ու ինքնակոչ աշուղները գործին շատ վայր ի վերոյ են նայում, մի քանի բառեր ու յանգեր սրանից-նրանից վերցնելով մի երգ են շինում, կարծելով թէ ահա դարձան աշուղ Շիրինը։ Այդպիսիները մի ընդունակութիւն չունենալու հետ, չունեն և համեստութիւն ու համբերութիւն աշակերտելու, սովորելու, փորձուելու, չունին սէր և եռանդ։ Ասենք դա մեզանում այժմ ընդհանուր ցաւ է։ Նոյնպիսի երևոյթը նկատում է մեր կեանքում ամեն տեղ։

§ 15 Որպէս երաժիշտ։ Խնչ դրութեան մէջ է երաժշտական արուեստը՝ մուղիքը աշուղների մէջ։ Որոնել այդ պարզ, հասարակ մարդկանց մէջ մի կրթութեամբ, կատարելագործուած նուագող, մի երեւի մասնագէտ—վիրտուօզ—անմիտ բան կը լինէր, իհարկէ։ Երաժշտութեան տարրական թէորիան (եւրոպական մշտքով) չէ իմացել՝ և չի իմանում նրանցից ոչ ոք։ Զենք ճանաչում մի աշուղ՝ որ գոնէ քիչ ծանօթ լինի հայկական՝ էլ չէնք ասում եւրոպական ձայնագրութեանը։ Մի օտար մարդ նախ չէր հաւատալ, յետոյ կը դարմանար։ Խնչպէս կարելի է մուղիքանտ լինել առանց նօտերի, այդ միևնոյն է թէ գրագէտ կոչուել առանց տառերը ճանաչելու։ Եւ այդպէս էլ է։ չէ՞ որ աշուղներից շատերը՝ հեղինակ, շնորհալի բանաստեղծ են եղել առանց գիր ճանաչելու։ Խնչ է ուրեմն աշուղին երաժիշտ դարձնողը—այն, ինչ որ նախապատմական մարդուն էին դարձնում։ (աշուղը նմուշ է նախապատմական կեանքի)։ այդ գ գ ա ճ մ ու ն ք ը, լ ս ո գ ու թ իւ ն ը և յ ի շ ո գ ու թ իւ ն ն են։ Երաժշտական լսողութիւնն ու յիշողութիւն վերին աստիճանի զարգացած է լինում աշուղների՝ մանաւանդ կոյր աշուղների մէջ։ Իսկ զգացմունքը, մուղիքի այդ հոգին, ըզգացողականութիւնը, ծով է, անծայր ու անյատակ ծով այդ մարդկանց պարզ և մաքուր սրտում։

Խնչ են արել մեր աշուղները որպէս երաժիշտ։ Գողթան

երգիչները ինչպէս են նուագել իրենց բամբուլը¹⁾ շատ քիչ բան գիտենք, լաւ էր տեսլ ոչինչ չըզդեանք. ուրեմն գանք Միջին շրջանին: Խաչատուր Կեչարեցին այդ հայր աշուղը, ինչպէս պատմիչներն են ասում, հետաքրքրուել է հայ երաժշտութեան արուեստով: ԵԱԿր սուրբ և առաքինի, և գիտութեամբ հնչակեալ մանաւանդ երաժշտական արուեստիւն—գրում է Կիրակոս Գանձակեցին: Նրա ասելով խաղը (սկզբնական ձայնանշանը) խորինախ հեղինակն է բերել Մեծ Հայաստանի կողմերը և իրմէ առաջ իմաստուն երաժշտաց երգերը որ մոռացուեալ կամ բոլորովին այլափոխուած էին: Գրել է նա ու շատերուն սովորեցրել²⁾: Աշուղներէ մէջ այս միակ յայտնի անձնաւորութիւնն է ամբողջ միջնադարեան շրջանի մէջ երաժշտական գործի հետ կապ ունեցողը³⁾:

Սկսում է Նոր Շրջանը. նրա գլուխ կանգնած մեծ աշուղը՝ Սայեաթ-Նովէն կարծես անցեալի լուսթիւնը կենդանացնելու համար միանգամից սկսում է նուագել մի քանի գործիքներ. իսկ իւր մշակական ընկեր ընդունում է ԵԱմեն սազի մէջըն գոված քամանչին՝ ճիւղաւորը: Սայեաթ-Նովին առանց քամանչի արդէն դժուար էր երակախելը. նա նրա ամենամօտ ընկերն, սիրելին էր:

Բիւզ ինձանից մի կանայ խլլի, աշուղի բան իս քամանչա—ասում է նա: Ամեն տեղ երբ քամանչէն Սայեաթ-Նովի հետ էր, կամ աւելի ճիշտ է ասել Սայեաթ-Նովէն քամանչի հետ էր զու մեծբրտէր այլկնումն, զգողալները: Նրա շուրջն էին պտտում, նրա քաղցր նուագածութիւնը լսելու, որ, երևում է, լաւ տպաւորութիւն է թողել:

Շատ ախուր սիրտ կու խնդացնիս, կու կտրիս հիւանդի դուրն
Եփ քաղցր ձայնդ վեր կօնիս, բաց կլլի հիտդ խօսողն—ասում է աշուղը:

Այնուհետև, մինչև Նորագոյն շրջանի սկիզբը աշուղների մէջ երևելի նուագողներ եղել են Քիւրդ-Օղլի Ղուկոն, Քեչիշ-Օղլին (մեծը), Նիսային, Շիրինը, Սարի-Օղլանը, Ռումանին, բոլորն էլ ամեն են սազ: Ղուկոն իւր արուեստը սովորեց ամբողջ Թիւրքիայում հնչակաւոր սազ ածող Միրզա-փաշի մօտ, որի նուագելու ժամանակ, ինչպէս աւանդաբար պատմում են հին աշուղները, բթուռները զալին նստում էին նրա սազի վրայ... Քեչիշ-Օղլին

¹⁾ Երաժշտական գործիքների մասին խօսելու ենք հետեւի գլխում.

²⁾ Զորքանալ.

³⁾ Մեր յայտնի երաժշտագետ Դավթա Վարդապետ հաւատացնում է որ միջին դարերում հայ փոքրերում շատ են իշել երաժշտագետ տղիքը, ինչպէս և գոյութիւն են ունեցել երաժշտական գործողներ:

այնքան վարժ էր մատներն շարժուածքում, որ քանդել էր սաղի աստիճանները (Ֆարտա) ու այնպէս էր ածում Նիտային վերին աստիճանի տխուր, միլամադէիկ ու թախծալից նուազող էր, նա իւր երաժշտութեան ազդեցութեամբ կարողացաւ մեղմացնել սուլիման Մամուլի բարկութիւնը, խաղալ նրա հոգւո լարերն հետ և ազատել էր դրումից կոստանդնուպօլիս տարուած մի խումբ հայ երիտասարդների, որոնց թւումն իր իւր որդին Իսահակը (յետոյ աչրդ Նումայի)։ Շիրինը՝ այդ լեզուով ու բնութեամբ շիրին (քաղցր) աշուղը՝ մի կրակ էր երաժշտութեան մէջ, մի կառապի, կրքոտ ու բողբոջող նուազածու Նա կոյր էր. արտաքին աշխարհը փակ էր նրա համար. իսկ ներքինը մեծ հրդէհով վառուած էր. նա ուզում էր իւր բոլոր վիշաք, զայրոյթը, բողբոջը սաղի՝ այդ անարուեստ ու անկատար գործիքի վերայ արտայայտել։ Թող խօսին ակամաստանները. մենք լռենք.—Օրական մի քանի անգամ կարտատում էր նա սաղի սիմիլը—ասում են նրանք. ու ածելու ժամանակ այնքան ոգեւորւում էր, այնքան բարձր էքստազի մէջ ընկնում, որ նստած տեղը (յատակին, ծալապատիկ) օրորուելով, քշուելով առաջ էր գնում մի քանի քայլաշափու Ներկայ եղող բարեկամները խտտում էին նրան, գրկախառնելով բերում տեղը նստեցնում. ուր զարձակ կրկնում էր նոյն բանը։ Սարի-Օղլանը երաժիշտ ժողովրդ էր. ենիշերինների մեծաւոր Արէ աղայի մօտ նա սովորել էր միաժամանակ անիլ մի քանի գործիք—ձեռքերով սաղ, սաքերով սանթուր և բերանով փող կամ սանդր՝ թղթի ծալքերում դրած, ձգնակեաց երաժիշտ Ռումանին իւր ամբողջ սէրը տուել էր ոչ թէ սաղի նուագելուն՝ այլ սաղին, անշունչ առարկային։ Այնպէս զարգարւած էր նրա սաղը սաղափներով, քարերով, բուստերով և յուլունքներով՝ որ ըստու չը լինի ասելը, արժէր երեսուն ոսկին աշուղի համար, այն ժամանակները երբ շրտասուն ձուռն մի փարայն արժէր՝ որքան մեծ փող էր։ Այդ թանգազին սաղը՝ որ այժմ ամեն մի թանգարանի համար գեղեցիկ զարդ կարող էր լինել, թաղուել է տիրոջ հետ, այդ տարօրինակ աշուղի ցանկութեամբ։

Անցնենք Նորադշին Շրջանը։ Նրա գլուխ կանգնած աչրդ-Ջիւանին երաժշտութեան տեսակէտից լինչ է ներկայացնում։ Ոչ Սայեաթ-Նովին նման մի քանի գործիք է ածում, ոչ Ղուկօի, Նիտայի և Շիրինի ճարպիկ, ցաւոտ, կրքոտ բնաւորութիւնն ունի, ոչ Սարի-Օղլանի ժողովրդութիւնը և ոչ Ռումանու թանգ սաղը։ Նա ամենից առաջ, սաղը՝ աշուղական այդ զարաւոր գործիքը վայր դրեց, վերցրեց ջութակը, աւելի կատարելագործուած ու բա-

ընենչիւն սկըրպկան, վերածնելով ասիականից եւրոպականը. երկրորդ՝ ընդունելով այն թէ շնչանաւոր աշուղ լինելը չի նշանակում թէ շնչանաւոր նուագողը լինելը, վերցրեց զործի աւելի տեսական կողմը, երկրորդ տեղը տալով զործնականին: Նա հիմնովին ծանօթացաւ, ուսումնասիրեց արեւելեան աշուղական եղանակները ու այդպիսով հանդիսացաւ մեզ համար հմուտ տէօրեաիկ քան սօլիստ-վիրտուօզ: Բացի այդ՝ նա ուսուցիչ-վարպետ է. դեռ 70-ական թուականներին Ալէքսանդրապօլում նա հայ-աշուղական-երաժշտական դպրոց ունէր, որտեղից դուրս եկած աշակերտները (մեծ մասամբ կոյր) այժմ յայտնի են այն կողմերում որպէս լաւ ածողներ՝ ինչպէս Համբարձում (Համբօ), Նրումանդ, Անասն (†), Յաշատուր, Գարեգին և այլք:

Ջիւանին վերաստեղծում է և հիւսումն նորանոր եղանակներ, օգտուում արեւելեան մայր եղանակներից ու յարմարացնելով իւր երգերին, հայ աշուղին նոր նիւթ է տալիս երգելու: Նրա եղանակներից մի քանիսը «Բո փափագով վառոււմ եմ», «Այծեամբ», «Բաբի գեղեցիկը», «Բոյրերիս մէջ» ձայնագրուել են եւրոպական նոտերով, որի ձայնագրողները, սակայն, Նիկ. Տիգրանեան, Կազաչենկօ ներկայացրել են որպէս սեփական զործ առանց յիշելու աղբիւրը: Մայրաքաղաքներում հայկական երեկօյժների ժամանակ նոյնպէս արւում են Ջիւանու երգ ու եղանակները, երբեմն յիշելով, երբեմն չը յիշելով հեղինակին:

Նոր, երիտասարդ աշուղների մէջ անպայման երաժշտական ընդունակութիւն ունի Տալօյենց Գրիգորը (թոռն աշուղ Քեամալու, հօրեղբորորդի աշուղ Ջամալու): Նա բացի այն՝ որ յայտնի թառածողի անուն է վայելում Շիրակի կողմերում, յօրինում է և ինքնուրույն եղանակներ, որոնցից ամենատարածուածն են «Ե՛րբ ալեկոծ ծովի վերայ» (խօսք. Բ. Թադէոսեանի), «Տուր ձեռքդ, եղբայր» (խօսք նոյնի), «Ըմանաղարհս ընկաւ Թիֆլիս», «Մի գեղեցիկ պատահեցաւ» (խօսք հեղինակի) և այլն:

Այժմ մնում է մեզ մի քանի խօսք ասել ու չափել երաժշտութեան ունեցած դերը աշուղութեան մէջ:

Ով երբևիցէ լսել է աշուղի երգ ու նուագածութիւնը (նոյն է բոլոր ազգերի մէջ) գիտէ որ այստեղ երաժշտութիւնը միայն ձայնակցելու, ընկերակցելու (ակկօմպանիմենտ) համար է¹⁾: Աշուղը ամբողջ ժամանակ իւր մտքերի հետ է, բան է պատրաստում ասելու և նուագում է համարեա ընաղզման մէջ, Գուցէ ա-

¹⁾ Չայնացիներ աշուղների մէջ այն չէ ինչ որ աւստրալի հաւանում ենք ազօրաններան. երգելու ժամանակ նրանք դադարում են ածելուց ու նորից սկսում են երգի մի ասուր վերջացնելուց յետոյ մէջ մէջ ընդ մէջ:

սող լինի թէ ուրեմն աւելորդ է գործիքը. բայց ոչ. առանց նրան աշուղդ կէս-մարդ է, առանց թև թռչուն է, Սաղի ու ջու-
թակի ընկերութիւնը նրա բերանը լեզու է դնում ու հոգու մէջ
կրակներ ժառանգութեան օրօրող ձայնի տակ նրա մտքերը հեշտ են
դարսւում ու հեշտ էլ երգ շինւում: Սովորութիւն է այդ, դարա-
ւոր սովորութիւն: Մինչև անգամ եթէ աշուղդ դանւում է մի
այնպիսի տեղ, որ հետը չի լինում իւր սաղը ու նրան խնդրում
են մի անպատրաստից բան ասել՝ նա անպատճառ պէտք է ձեռ-
նափայտը կամ մի այլ առարկայ սաղի գիրքով ձեռքերի մէջ պա-
հէ և իբր անէ, որպէս զի կարողանայ մի խօսք ասել: Այս բանը
պարզ երևում է հին աշուղների ու նրանց հեթաթների մէջ:

§ 16 Որպէս երգիչ. Որպէս բանաստեղծ, որպէս երաժիշտ
նայելուց յետոյ՝ այժմ հայ աշուղին նայենք որպէս երգիչ, նեղ
մաքով՝ որպէս երգող:

Գարձեալ հին շրջաններից ոչ մի բան յայտնի չէ մեզ, թէ
ինչպէս են երգել, օրինակ Գողթան երգիչները, կամ հին տաղա-
սացիները, ինչ գիտապագան ու ոյժ է ունեցել նրանց ձայնը և վեր-
ջապէս թնշ տեսակի ձայն է եղել այդ: Լաւ ձայն ունենալը, ի
հարկէ, պատահական բան է, մարդու մտաւոր ընդունակութիւննե-
րի հետ կապ չունի, այնպէս որ գիցուք նշանաւոր աշուղդ կարող
է լաւ ձայն չունենալ, իսկ աննշանը, անշնորհը—ընդհակառակը:
Տաղասացիների շրջանում եղել են անշուշտ լաւ երգիչներ, լաւ
ձայնաւորներ, չէ՞ որ նրանք մեծամասնութեամբ հոգեկորականներ
են եղել. իսկ այն ժամանակները հոգեկորական լինում էր առհա-
տարակ նա, ով լաւ ձայն ունէր, ով լաւ տաղ ու շարական ասել
գիտէր: Բայց մի կարող է մի որոշ բան ասել թէ նրանցից որը
ինչ տեսակ ձայն է ունեցել կամ ինչպէս է երգել: Նայենք ուրեմն
գարձեալ մեր նոր շրջանների երեք նշանաւոր աշուղներին:

Սայեաթ-Նովէն լաւ ձայն է ունեցել. դեռ ջուլհակ ժամա-
նակը շիր մեքենայի առջև, հորում նստած՝ մաքուքի ձէնի վրայ
առաւօտեան հանած խաղն գեղգեղում է եղել գիշերն իւր քաղցր
ձայնով իշխաններու բարձր ու լէն դարպասումն—գրում է Ախ-
վերդեան: Գիտենք որ նա իւր լաւ նուագածութեամբ ու ձայնով
մուտք է ունեցել վրաց արքունիքում: Ինքը աշուղն էլ իւր շխաղը՝
գնահատել է և լսել է տուել իւր սիրեկանին:

«Մագմմ մեռաւ Սայեաթ-Նովէն՝ տկանից խաղին կարօտ է՝
ինչպէս երգերը, այնպէս էլ նուագելն ու երգելը Սայեաթ-Նովի
հոշակը բարձրացրել են իւր ժամանակին. նա յայտնի է եղել ա-
ւելի որպէս լաւ սաղանդար:

Վերին տատիճանի լաւ ձայն է ունեցել Շիրինը: «Լաւ ա-